

УДК 177«712»

<http://doi.org/10.5281/zenodo.1133222>

orcid.org/0000-0003-2915-5869

Наталія Головіна

ГОЛОВІНА Наталія Ігорівна – кандидат філософських наук, доцент, завідувач кафедри філософії Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка. Сфера наукових інтересів – етика, естетика, філософія культури.

МОРАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА І СТАТУС ЕТИКИ

У статті розглянуто статус етики, зумовлений як моральними проблемами сучасного суспільства, так і змінами всередині цієї науки. Відмічено, що зміни в сучасній моралі вимагають по-новому оцінити філософське-теоретичні підстави, які могли б бути покладені в основу сучасних моральних систем. Подана коротка історія переосмислення завдань етики, знаходження нових шляхів і методів у порівнянні з попередньою традиційною етикою, яке відбувалось протягом ХХ століття. Дана характеристика прикладної етики як сучасної стадії історичної еволюції практичної філософії. Проаналізовано напрямки взаємодії прикладної й теоретичної частин етики.

Ключові слова: мораль, етика, метаєтика, прикладна етика, дескриптивна етика, філософська етика, етична теорія.

Мета й актуальність цієї статті значною мірою визначаються потребою окреслення тенденцій і перспектив розвитку сучасної філософської етики, яка постає як перед фахівцями, так і перед суспільством у цілому. Ця мета, по-перше, зумовлена тими моральними проблемами, які наявні в сучасному суспільстві. По-друге, потребою всебічного перегляду звичного уявлення про предмет етики та реальні механізми її функціонування в суспільстві.

Перше, що кидається в очі, при зверненні до сучасної моралі, це «значне розширення сфери суспільної моралі, тобто тієї сфери моральних відносин, де виникають проблеми пов'язані з відносинами між великими групами людей, – націями, державами, громадянами держави і владою, корінним населенням та іммігрантами тощо. Це сфера, де окремі люди виконують публічні функції і в силу цього встають в особливе становище до решти громадян»[6,33-34].

© Н. І. Головіна, 2017

Наступна риса, що характеризує сучасну мораль, – її урізноманітнення в зв'язку з формулюванням специфічних вимог до окремих категорій людей, що виливається у створення професійних, корпоративних та інших кодексів, «де етична компетенція, якщо взагалі можна тут говорити про етику, визначається у вирішальній мірі професійною компетентністю в спеціальних областях діяльності»[2, с.15]. Водночас мораль втрачає притаманне їй раніше прагнення до формулювання універсальних моральних імперативів.

З цим пов'язана і наступна особливість: мораль стає переважно інституціональною, спирається на авторитет спеціально створених інститутів, комітетів, комісій, яким довірено виносити певні моральні судження й оцінки. Таким чином, моральна діяльність змикається з діяльністю адміністраторів, як за формою прийняття рішень, так і в сенсі безпосереднього контакту з різними ланками управління державним підприємством, бізнес структурою, навчальним закладом тощо.

Крім того, «мораль звертає свої погляди в майбутнє, так як вона не могла цього зробити раніше, і в силу відсутності в цьому необхідності, і в силу відсутності можливості виносити прогнози, розраховувати наявні ресурси, передбачити кризи в розвитку, як екологічного, так і політичного, демографічного, економічного характеру»[6, с.34]. Так, наприклад, А.Д. Урсул і Г.Б. Марушевський, аналізуючи морально-етичні проблеми людства в перспективі переходу до сталого розвитку пропонують замінити етику панування-підпорядкування у відносинах між людьми на етику турботи і відповідальності [8]; Є.М. Суліма розмірковує про чинники формування, сутність і значення глобальної етики як морального регулятора міжкультурної взаємодії у сучасному глобальному суспільстві [7] тощо.

У сучасному суспільстві у силу розвитку світських засад суспільного життя і зростання наукового знання по-новому постає проблема пошуку сенсу життя. Сучасна людина більше турбується про здоров'я, ніж про душу.

Нарешті, зміни в сучасній моралі пов'язані з розвитком тенденцій глобалізації. «Якщо раніше перед людиною просто не вставали питання про необхідність захисту своєї батьківщини, для кожної нормальної моральної людини відданість батьківщині була однією з основних чеснот, в сучасному світі факт народження в даній країні, в даному регіоні цілком може вважатися подією випадковою»[6, с.35].

Такі трансформації в сучасній моралі вплинули на статус етики в суспільстві. Вони, безперечно, вимагають по-новому оцінити етико-філософські підстави, які могли б бути покладені в основу сучасних моральних систем, і відповісти на питання про зміни в самій етиці.

Власно кажучи, питання про необхідність переосмислення завдань етики, знаходження нових шляхів і методів у порівнянні з попередньою традиційною етикою, було поставлене ще на початку ХХ століття Дж. Муром. Він докладно проаналізував недоліки й помилки метафізичної, найбільш яскраво представлені ще І. Кантом, натуралістичної етики, в самих різних її різновидах (утилітаристському, емотивістському), і показав, що жоден з існуючих в ній напрямків не в змозі вирішити жодного з її основоположних питань – що таке добро, ідеал, щастя тощо.

Таким чином Дж. Мур поклав початок цілому періоду в існуванні етики, що отримав загальну назву метаетики, яка піддала суворому логічному аналізу всі найважливіші етичні поняття: добро, ідеал, обов'язок та ін. Результати аналізу в цілому ряді випадків були вельми невтішними для етики. В подальшому критика метаетики завершилася майже одностайною рішучістю звернутися від сухої логіки до життєвих фактів моральної, соціальної та психологічної емпірики.

Після метаетики настав описативний період у розвитку етики, який як раз характеризувався дослідженнями емпіричних фактів у галузі соціології і психології моралі. Протягом свого нетривалого існування цей період показав, що й тут етика ще не знаходить свого головного предмету – конкретної людини, яка протягом всього свого життя стикається з реальними моральними проблемами. Адаже і соціологія, і психологія моралі все-таки мають справу все з тим же усередненим, абстрактним індивідом як об'єктом морального регулювання.

Поточний період у розвитку етики є періодом прикладної етики. Сам термін «прикладна» наука виник всередині природознавства, всередині фундаментальної науки. З неї він був незабаром перенесений в гуманітарні науки, в тому числі в філософію та етику. Р.Г. Апрусія розглядає «прикладну етику як область теоретичного (тобто систематизованого й внутрішньо обґрунтованого) знання, а також практичних розробок (консультування, експертизи, проектування), предметом яких є імперативно ціннісний зміст конкретних (професійне і предметно визначених) відносин, в які вступають люди, здійснюючи різні види діяльності, її етос, її етичний режим (коли він є), а також ті соціокультурні умови, в яких ця діяльність здійснюється, й ті соціальні інститути, за допомогою яких забезпечується дієвість етичного режиму» [1, с.55].

У прикладної етики сильно виражений практичний і нормативний інтерес. Вона спрямована на певні види суспільної практики з метою адаптації до них моральних принципів і вироблення правил, покликаних забезпечити морально відповідальне прийняття політичних і адміністративних рішень і професійну поведінку включених в цю

практику людей . Предметом інтересу прикладної етики є не всі види діяльності й практики. У своїх окремих дисциплінарних утіленнях (біоетика, етика бізнесу, екологічна етика та ін.) вона частково здійснює свою роботу щодо таких видів діяльності та практики, з приводу яких не накопичений досвід ціннісне-нормативного осмислення; внутрішні цілі й мотиви яких специфічні і мають тенденцію в силу різних причин до домінування над іншими (підриваючи тим самим пріоритетність моральних мотивів); чреваті конфліктами, зіткненням інтересів при одночасному дефіциті часу і засобів для їх оперативного вирішення [1, с.56-57]. Тобто окремі галузі й різновиди прикладної етики виникають там і тоді, де виникала або виникатиме загроза життю та існуванню людини і людства, небезпека обмеження їх невід'ємних прав і інтересів – будь то сфера біологічного експерименту, медичного обслуговування або екологічного виживання.

При цьому потрібно зауважити, що предметом прикладної етики є не всі моральні проблеми , а їх особливі різновиди, для яких історично сформована назва «моральні дилеми». Дилеми – це такі проблеми, які не мають простого та однозначного рішення, в яких містяться суперечності, що не піддаються формальному аналізу. Існує два види моральних дилем. Перший, коли людина зобов'язана робити два протилежних вчинки, оскільки обидва вони – правильні. Другий, коли людина одночасно й повинна, й не повинна здійснювати один і той же вчинок.

Мораль, а точніше, процес її застосування у практиці, у будь-які часи була сферою дилем. Людина вирішувала їх повсякденно, протягом усього життя. З рішення моральних дилем, з роздумів над ними, з міркування в процесі їх аналізу, власне, і виросла етика. А сучасна прикладна етика виросла з необхідності вирішувати моральні дилеми сучасності, джерела походження яких дуже різноманітні – від ситуації смертельної хвороби до забруднення навколишнього середовища.

Отже, прикладна етика є рішенням сучасних моральних дилем. Вони не нею породжені, але нею усвідомлюються і вирішуються. Своїми попередніми, ситуаційно-аналітичними, ціннісне-рефлексивними і нормативними розробками прикладна етика покликана компенсувати ці практичні труднощі та обумовлені ними моральні невизначеності. Завдяки їй моральні дилеми стають темами широких громадських дебатів або політичних рухів.

Виникає спокуса ототожнити прикладну етику з професійною, тобто з моральними кодексами певних професій: лікаря, педагога, юриста тощо. Звичайно, тут дається в знаки гранична не строгість, семантична розмитість вживання слова «етика» в публіцистичних і нефілософських спеціальних текстах, яка веде до підміни понять, до ото-

тожнення моралі та етики. Насправді таке ототожнення не коректне, є не тільки спрощеним розумінням змісту і функцій однієї й другої, але й повною відмовою від постановки й вирішення традиційних для етики філософських проблем.

Зміст професійної етики – це перш за все, вимоги професії, встановлення свого роду внутрішнього стандарту, еталону поведінки професіоналів. Прикладна ж етика виробляє не кодекс, а принципи, які фіксують і моральні проблеми, і методи їх розв'язання. Ці принципи – не безпосередні вказівки до представників певних професій, а скоріше деякі основи, з яких потім можна виводити конкретні рішення.

Причому, у всіх видах прикладної етики, мова йде про інший, ніби зворотний бік діяльності тієї чи іншої професії, про її суспільний резонанс, про наслідки даної професійної діяльності, які необхідно контролювати (можливо, обмежувати) ззовні. Наприклад, професійна етика лікарів стосується медичних професіоналів і на них розрахована, а біоетика – надбання широкої громадськості, що стоїть скоріше на сторожі інтересів пацієнтів, а не професіоналів і стурбована вирішенням дещо інших проблем.

Не заперечуючи того факту, що етика сьогодні проблематизує власну предметну область і репрезентативні форми, відзначу, що вона як і раніше залишається сферою філософського знання. Погоджуюся з твердженням Л. Коновалової, що «прикладна етика – це особливий вид етики не тому, що вона накладається на новий проблемний матеріал, а тому, що вона дає нове розуміння проблем моралі, являє собою новий вид етики, новий підхід до проблем самої етики. Вона висунула нові вимоги до розвитку етики, по-новому формулює її предмет, ставить перед етикою нові завдання. Вона являє собою новий вид етики тому, що дає нове розуміння етики»[5, с.22]. Тобто, вона розглядає прикладну етику як таку, що виникла та оформилась усередині структури етики поряд з теоретичною, з одного боку, і з дескриптивною, з іншого.

Якщо розуміти зміни в структурі етики таким чином, то прикладна етика в цілому, і кожний окремий її різновид не повинні втрачати найтісніший зв'язок з етикою, не повинні відокремлюватися від неї, бо «найважливіше в них – все-таки корінна приналежність до етики, до її статусу, а не різні приставки до неї, будь то «біо», «еко», «бізнес» або що-небудь інше. Тільки глибокий і постійний взаємозв'язок з етикою може скласти реальну основу як для розвитку прикладної етики, так і для розвитку теоретичної. Поза цим процесом теоретична етика знову буде вироджуватися в схоластику, а прикладна етика – в черговий вид плаского емпіризму, суму «прикладів з життя»[5, с.23].

Прикладна етика, що йде від конкретної життєвої практики, представляє собою сучасну стадію історичної еволюції практичної філософії, а не механічну сукупність окремих дисциплінарних утворень, що прямо або побічно конституують себе поза філософською етикою. У взаємодії прикладної і теоретичної частин етики можна побачити дві тенденції: озброєння першої специфічно-філософським змістом і збагачення другої матеріалом для філософських узагальнень, який допоможе коригувати в міру необхідності філософське поняття моралі.

Тим часом теоретичні основи певної нормативної програми нерідко залишаються в тіні декларованих нею генеральних нормативно-ціннісних принципів. Це й не дивно, адже традиційно етика брала участь в реальному моральному житті, в тому числі у виховному процесі, не прямо, а опосередковано. Таку участь важко було простежити, але вона завжди передбачалась.

Як справедливо відмічає А.А. Гусейнов, «етика історично змінювалася, але її проблемне поле залишалось незмінним в тому відношенні, що вона завжди була зосереджена на тому, щоб а) знайти в сфері людської діяльності «ніші» свободи – сферу, яка знаходиться під владою самої людини як розумної істоти, повністю підконтрольна їй; б) виходячи з цього визначити шляхи, що дозволяють людині впливати на своє життя таким чином, щоб надати їй найкращий з її точки зору сенс»[3, с.32].

Етика як частина філософії традиційно мала своїм предметом поведінку людини в тій мірі, в якій вона залежить від неї самої. При цьому досліджувала й конструювала досконалі форми такої поведінки. І сьогодні питання про статус етики – це питання про можливість індивідуально-відповідального існування в сучасному світі, про те, як вільна думка може з'єднатися з гідним вчинком.

Статус етики у сучасній Україні суперечливий. З одного боку, ми є свідками надзвичайної актуалізації моралі в масовій культурі суспільства. Громадська думка і на рівні повсякденної свідомості, і на рівні осіб, що мають явні або неявні повноваження говорити від імені суспільства, визнає високу, якщо не першорядну, значимість моралі. Гідність, добросовісність, відповідальність – ті поняття, які подаються як мета і принцип належної поведінки кожного у нашому суспільстві. Як справедливо зазначає А. Єрмоленко, «сучасне суспільство дедалі більше звертається до моральних норм та цінностей як фундаменту суспільної солідарності»[4, с.346]. Здавалося б, настав ренесанс для етики як практичної філософії.

Проте, в той же час наше суспільство байдуже до етики або навіть ігнорує її як науку. В ньому очевидна тенденція перетворення етики у

різновид соціальної технології й витіснення на периферію ціннісної свідомості. Показовим є ставлення до етики (як і до філософії в цілому) в вищій освіті України, адже «етика й нині залишається маргіальною дисципліною» [4, с.346], а то і зникає зовсім з навчальних планів.

Висновки. Бажання обійтися без етики відкриває шлях до моралізаторства та моральної демагогії. Вони характеризуються етичною перевантаженістю мови, присвоєнням певними особами права виносити моральну оцінку і сприйняттям себе як носіїв абсолютної істини. Моральну демагогію можна сприймати як лицемірну форму останнього суду, в якому демагог привласнює собі функцію бога, адже він довільно розділяє людей на добрих і злих, на своїх і чужих. Практика моральної демагогії полягає в переході від здорового глузду і професійно-наукового рівня на піднесену, невизначену словотворчість, яку не можна перевірити. Вона часто пов'язана з некомпетентністю і служить її прикриттям.

У непростижних умовах нашого спільного існування сьогодні актуальним питанням є питання як залишитися людиною, як уберегти в собі міру людського, здатність до самообмеження, вміння відкривати себе іншим, сприймати інших. Проблеми, які стоять перед нами, особливо потребують оцінки з точки зору моралі та етики, вимагають правильною відповіді, що є морально допустимим, а що ні. Це, в свою чергу, акцентує увагу на виробленні стратегії відродження духовної моральної культури й необхідності формування нової етичної парадигми. У вирішенні таких завдань без етики не обійтися.

Література

1. *Апресян Р.Г.* Философия морали и прикладная этика /Р.Г. Апресян// Этическая мысль. – 2012. – Вып. 12. – С. 52-60.
2. *Гусейнов А. А.* Этика и мораль в современном мире / А.А. Гусейнов // Этическая мысль: современные исследования. – М.: Прогресс-Традиция, 2009. – С. 5–18.
3. *Гусейнов А. А.* Философская этика и ее перспективы в современном мире / А.А. Гусейнов// Этическая мысль. – 2012. – Вып. 12. – С.5-33.
4. *Єрмоленко А.* Етизація освіти – нагальна потреба сучасної доби/ Анастолій Єрмоленко // Дух і Літера – 2004. – № 13-14. – С.346-348.
5. *Коновалова Л.В.* Прикладная этика (по материалам западной литературы) /Л.В. Коновалова. – Вып.1: Биоэтика и экоэтика. – М., ИФРАН,1998. – 216 с.
6. *Разин А.В.* Современная мораль и ее философские основания / А.В. Разин // Этическая мысль. – 2012. – Вып. 12. – С. 33-44 .
7. *Суліма Є. М.* Глобальна етика: сутність і призначення / Є. М. Суліма // Грані. – 2013. – № 8. – С. 55-64.
8. *Урсул А.Д., Марушевський Г.Б.* Морально-етическі проблеми челоуечества в перспектиуе переходу к устойчимуу розвитку // Социодинамика. –

2013. – 11. – С. 1 – 68. DOI: 10.7256/2306-0158.2013.11.10244. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.e-notabene.ru/pr/article_10244.html.

1. *Apresyan R.G.* Filosofiya morali i prikladnaya ehtika /R.G. Apresyan// Ehticheskaya mysl'. – 2012. – Vyp. 12. – S. 52-60.

2. *Gusejnov A. A.* EHTika i moral' v sovremennom mire / A.A. Gusejnov // Ehticheskaya mysl': sovremennye issledovaniya. – M.: Progress-Tradiciya, 2009. – S. 5–18.

3. *Gusejnov A. A.* Filosofskaya ehtika i ee perspektivy v sovremennom mire / A.A. Gusejnov// EHTicheskaya mysl'. – 2012. – Vyp. 12. – S.5-33.

4. *Êrmolenko A.* Etizaciâ osviti – nagal'na potreba sučasnoi dobi /Anatolij Êrmolenko // Duh i Litera – 2004. – # 13-14. – S.346-348.

5. *Konovalova L.V.* Prikladnaya ehtika (po materialam zapadnoj literatury) /L.V. Konovalova. – Vyp.1: Bioehtika i ehkoehtika. – M., IFRAN,1998. – 216 s.

6. *Razin A.V.* Sovremennaya moral' i ee filosofskie osnovaniya / A.V. Razin // Ehticheskaya mysl'. – 2012. – Vyp. 12. – S. 33-44 .

7. *Sulîma Ê. M.* Global'na etika: sutnist' i priznačennâ / Ê. M. Sulîma // Grani. – 2013. – # 8. – S. 55-64.

8. *Ursul A.D., Marushevskij G.B.* Moral'no-ehlicheskie problemy chelovechestva v perspektive perekhoda k ustojchivomu razvitiyu // Sociodinamika. – 2013. – 11. – С. 1 – 68. DOI: 10.7256/2306-0158.2013.11.10244. [Elektronnij resurs]. – Rezhim dostupu: http://www.e-notabene.ru/pr/article_10244.html.

Natalya Golovina

MORAL PROBLEMS OF MODERN SOCIETY AND STATUS OF ETHICS

The article examines the status of ethics, according to the moral problems of modern society and to changes within this science. In the article, we analyze the state of modern morality, which is characterized by considerable expansion of the sphere of public morality. Its diversification in connection with the creation of professional, corporate and other codes; its institutionalization; her appetite for the future; its connection with the development of the trends of globalization.

It is noted that changes in modern morals influenced the status of ethics in society and demand a newer appreciation of the philosophical and theoretical foundations that could be the basis of modern moral systems.

The brief history of thinking over the tasks of ethics, finding new ways and methods in comparison with the previous traditional ethics, which took place during the twentieth century. J. Moore laid the foundation for a whole period in the existence of ethics, which received the general name of metaethics, which subject is to strict to logical analysis all the most important ethical concepts: goodness, ideal, duty, and others. After metaethics, came the descriptive period in the development of ethics, which was characterized by studies of empirical facts in the field of sociology and psychology of morality. The current period in the development of ethics is a period of applied ethics.

The characteristic of applied ethics is given as a field of theoretical knowledge, as well as practical developments, the subject of which is the imperative value-sense of the concrete relations in which people enter, carrying out various activities.

The critics of the identification of applied ethics with professional point of view is not correct and such that leads to the deprivation of ethics of independent status, the transformation into a kind of social technology and displacement on the periphery of the value consciousness of modern society. Applied ethics, representing the modern stage of the historical evolution of practical philosophy, is considered as that which arose and formed within the structure of ethics along with the theoretical, on the one hand, and with the descriptive, on the other. In the interaction of applied and theoretical parts of ethics, two areas are analyzed: the arming of the first specific-philosophical content and the enrichment of the second material for philosophical generalizations, which will help correct as needed the philosophical notion of morality.

Key words: *moral, ethics, metaethics, applied ethics, descriptive ethics, philosophical ethics, ethical theory.*

Надійшла до редакції 6.09.2017 р.